Nestbouw van Visarenden *Pandion haliaetus* in de Oostvaardersplassen in nazomer 2002: het begin van de kolonisatie van Nederland?

Rob G. Bijlsma en Frank E. de Roder

De Visarend kent een nagenoeg wereldwijde verspreiding; alleen op Antarctica en in Zuid-Amerika wordt niet gebroed (in Afrika bij uitzondering). De wereldpopulatie wordt op 25.000-30.000 paren geschat (Poole 1989); in de jaren negentig is dat aantal nog aardig opgelopen. Hoewel voorheen wijd verspreid in geheel Europa, beperkt de huidige verspreiding zich voor 90% tot Fennoscandinavië en Rusland (Saurola & Sablevicius 1997). Er zijn geen aanwijzingen dat Visarenden ooit in Nederland hebben gebroed (Glutz von Blotzheim *et al.* 1971). Berichten van het tegendeel worden mogelijk ingegeven door de idee dat ons water- en visrijke landje niet te rijmen valt met de afwezigheid van broedende Visarenden.
De geschiedenis van Visarenden in Europa in de afgelopen eeuw is er een van neergang en herstel. In geheel Europa werd de soort in een belangrijk deel van de twintigste eeuw genadeloos uitgeroeid of door eierverzamelaars geterroriseerd. Het massale gebruik van persistente pesticiden in de jaren vijftig en zestig deed de vogels op veel plaatsen de das om. Door betere bescherming en uitbanning van gevaarlijke giffen kreeg de soort de kans zich te herstellen van de geleden verliezen. Vooral de laatste twintig jaar is in Europa en Noord-Amerika sprake van een indrukwekkende opmars, al dan niet een handje geholpen door mensen (Brown 1979, Saurola 1995, Cade 2000, Dennis & Dixon 2001, Meyburg & Schmidt 2001, Pratz 2002). Ook in Nederland zijn de gevolgen van het populatieherstel merkbaar: pleisterplaatsen raken in de nazomer steeds vroeger bezet, de verblijfsduur van pleisterende vogels in het najaar neemt toe en overzomerende vogels werden in de jaren negentig geregeld vastgesteld (Bijlsma *et al.* 2001).
Gezien deze ontwikkelingen leek het een kwestie van tijd alvorens zich een Visarend in Nederland zou vestigen als broedvogel. In dit stuk verhalen we van de spontane nestbouw van een paartje Visarend in de Oostvaardersplassen in nazomer 2002, vermoedelijk het eerste geval in Nederland.

De Oostvaardersplassen

De Oostvaardersplassen (52°29′N, 5°22′O) zijn min of meer toevallig ontstaan na de droogleggingvan Zuidelijk Flevoland in 1968. In het laaggelegen natte deel in de noordwesthoek, ingeklemd tussen Knardijk en Oostvaardersdijk, bleek ontginning moeilijk. In dit geval werd uitstel van ontginning ook afstel. In de jaren zeventig begon verdroging zijn tol te eisen; het omringende land was immers diep ontwaterd te behoeve van land- en stedenbouw. In 1974 werd een gebied van 3600 ha met een kade omgeven; installatie van een pomp in 1975 maakte regulatie van het waterpeil mogelijk. Sindsdien is geëxperimenteerd met het waterpeilbeheer, van geheel natuurlijk tot

aanmerkelijk gemanipuleerd (van Dobben 1995, van Eerden *et al.* 1995, Beemster 1997, 2002).
Tussen de kade en de spoorlijn van Amsterdam naar Lelystad lag nog een droog gebied van 2000 ha op lichte zeeklei, dat in 1982 -met instandhouding van de kade- bij het moeras werd getrokken. In dit gebied werden heckrunderen, konikpaarden en edelherten als grasmaaiers ingezet. De bomen in het gebied stammen alle uit de beginjaren van het gebied en hebben vrijwel uitsluitend betrekking op wilgen; verjonging treedt nauwelijks op en wordt onmiddellijk door de grazers aangevreten (Jans & Drost 1995, Bijlsma 1997, Vulink 2001). Heden ten dage zijn de volgroeide wilgen in staat van verregaande aftakeling als gevolg van ouderdom, watermerkziekte, aalscholverschijt of vraat. Tussen 1997 en 2002, de jaren dat de eerste auteur de broedvogels van het buitendijkse gebied karteerde, zijn veel wilgen dood gegaan en omgevallen. Ook in het moeras zelf zijn vitale wilgen schaars aan het worden. De wilgen staan in geïsoleerde groepen of solitair en variëren in hoogte van 8-15 m. Wilgenbosjes zijn nog te vinden in het moeras (Aalscholverbos, tussen Romijnsdiep en Drempel, langs de Kottertocht en tussen Willemsvaart en Groote Plas). In het droge buitendijkse gedeelte zijn wilgengroepen beperkt tot Kitsbos en pleksgewijs in de Beemdlanden en in Het Stort.
Water om te vissen is volop aanwezig in de Oostvaardersplassen en wijde omtrek: plassen, tochten en vaarten in het moeras, de Lage Vaart pal ten zuiden van het droge gedeelte (tussen spoorlijn en A6), plassen langs de A6, de Lage Dwarsvaart, Hoge Vaart, Noorderplassen en het Markermeer. Deze waterpartijen zitten vol met karper *Cyprinus carpio* (in 1987-89 gemiddeld 50 cm lengte, en een dichtheid van 50 kg/ha in het westelijke peilgebied), terwijl daarnaast ook brasem *Abramis brama* (in 1987 gemiddeld 3-5 kg/ha water in het westelijke peilgebied, met een gemiddelde vislengte van 40 cm), snoekbaars *Stizostedion lucioperca*, winde *Leuciscus idus* en pos *Gymnocephalus cernuus* min of meer dominant voorkomen (Muller 1991). Afhankelijk van de waterstand en het oppervlak open water kan de visdichtheid echter enorm variëren. Tijdens de paaitijd in mei en juni zijn ondiepe waterkanten (waterdiepte 30-40 cm; de Nie 1996) volop in beweging vanwege krioelende karpermannetjes rond paringsbereide vrouwtjes, een tafeltje dekje voor Visarenden. Hoewel veel wateren in en rond de Oostvaardersplassen een gering doorzicht hebben (Seccischijf 0.10 m) en ondiep zijn (0-0.5 m) (Muller 1991), is daar voldoende variatie in te vinden om profijtelijke visvangst te waarborgen. Het water is bovendien plaatselijk zo ondiep dat zelfs in troebel water gemakkelijk vissen kunnen worden verschalkt.
Afgezien van een aantal observatiehutten langs de randen van het gebied, een opengestelde zone nabij het informatiegebouw ter hoogte van de Knardijk en excursies onder begeleiding in de randzone, zijn de Oostvaardersplassen geheel gesloten voor het publiek. De rust in het gebied is daardoor gewaarborgd; de aanwezigheid van enkele onderzoekers en personeel van Staatsbosbeheer verandert daar niets aan.

De waarnemingen

De Oostvaardersplassen zijn in voor- en najaar aantrekkelijk voor Visarenden. Schattingen van het pleisteraars zijn niet bekend, maar met minimaal een handvol in

de piekperiodes (april-mei, augustus-september) moet rekening worden gehouden. Zo werden aan de westzijde van de Grote Plas in augustus 2001 tijdens zoektochten naar botulismeslachtoffers drie Visarenden tegelijk waargenomen (Frank de Roder).
In 2002 zagen we de eerste Visarend in de Oostvaardersplassen op 25 april: een adulte vogel die van zijn zitpost in wilgen langs de kade opvloog en ruim een kilometer verderop ging zitten in een dode wilg (Foto 1). In de daaropvolgende maand nam het aantal waarnemingen toe. Vanaf 20 mei werd duidelijk dat het om een paar ging. Beide adulte vogels bleven constant in elkaars omgeving, waarbij het mannetje telkens achter het vrouwtje aanvloog zodra deze zich verplaatste. Vanaf dat moment begon het idee te knagen dat het om een paartje ging met een meer dan gewone belangstelling voor het gebied.
De waarnemingen werden ingeleid door de eerste auteur tijdens vijf karteringsrondes van elk 3-5 dagen in de periode van begin april tot en met 5 juli gedaan. Alle tijden hebben betrekking op zomertijd. Medewerkers van Staatsbosbeheer, de beheerder van het gebied, stonden garant voor de vervolgwaarnemingen, met name Teun Koops, Leo Smits, Jan Griekspoor en de tweede auteur.

Takbrekerij, vorktesten, fluiten en rui

Dit werd bevestigd door de waarnemingen in juni. De vogels weken niet meer van elkaars zijde. Op 14 juni, rond 17.40 uur, bleek het vrouwtje in het midden van haar linkervleugel een slagpen te missen. Ze vloog actief van wilgenpluk naar wilgenpluk, landend in de top van dode exemplaren. Het mannetje volgde haar als een schaduw en ging telkens beneden haar in dezelfde wilg zitten. Met wapperende vleugels, en zich stevig vasthoudend aan de tak, zette ze kracht tot deze afbrak. In één zo'n geval schrok het mannetje zich te pletter; hij tuimelde letterlijk van zijn lager gelegen zitpost in zijn haast om weg te komen. De afgebroken takken hadden - geschatte - lengtes van 0.5-1.2 meter (uitgaande van spanwijdte van 160 cm; Ferguson-Lees & Christie 2001). Met een tak in haar klauwen manoeuvreerde ze moeizaam tussen en door de boomtoppen, waarbij de tak - naar het leek met opzet - door de kruinen sleepte. Soms kwam de tak klem te zitten en moest ze deze loslaten. Het leken doelbewuste pogingen om ankerplaatsen voor takken te vinden in de boomtoppen, te meer daar ze een voorkeur vertoonde voor dode wilgen. Veel meer dan vallende takken leverde dat echter niet op. Dit duurde een uur, afgewisseld met periodes van zitten en veerpeuteren. Daarna vloog ze weg, gevolgd door het mannetje.
Op 15 juni, om 8.40 uur, vond ik haar terug één van haar vaste zitposten langs de kade, *c.* 1200 meter afstand van waar ze eerder zoveel energie verbruikte bij het vinden van geschikte nestplekken. Ze kwam laag recht op me af, cirkelde kort roepend boven me en verdween vervolgens in de richting van de Lage Vaart. Een maand later zou Teun Koops vlakbij deze plek de startvlonder van het nest vinden, iets waar op 15 juni nog geen spoor van was te bekennen. De vogel had de tweede grote slagpen rechts geruid (van binnen naar buiten geteld), terwijl de eerste grote slagpen iets langer was dan de aanliggende armpennen (dus nieuw).

Figuur 1. Kade tussen binnen- en buitendijkse Oostvaardersplassen, met aan het eind ervan het wilgenbosje waar het visarendenpaar zich in juni en juli bij voorkeur ophield, 4 juli 2002 (Rob Bijlsma). *Dike between marsh (left) and dry zone (right), with willow thicket at the end of the dike where the Osprey pair preferred to reside during June and July, Oostvaardersplassen, 4 juli 2002.*

Op 3 juli rond het middaguur zaten de vogels dicht bij elkaar in een halfdode wilg langs de kade. Ze waren lopend goed te benaderen, zo goed zelfs dat met een 10x40 te zien was dat beide vogels geringd waren. Het mannetje had blauwgrijze poten en droeg links een metalen lipring. Het vrouwtje had blekere poten en droeg rechts een vrij hoge bleekgele kleurring (geen code kunnen zien); de linkerpoot bleef buiten beeld. Het geslacht was eenvoudig te bepalen zolang de vogels bij elkaar zaten; het mannetje was een stuk kleiner, in de vlucht ook ranker. Het vrouwtje had een bredere borstband dan het mannetje en haar ondervleugeldekveren waren zwaarder gevlekt. Om 12.25 uur werd een schijncopulatie gezien: het mannetje landde zonder enig voorspel op de rug van het vrouwtje, en bleef daar korte tijd met wapperende vleugels op zitten. Eén van beide vogels maakte tijdens de copulatie een snel herhaald "tjiep-tjiep-tjiep"-geluid. Er was geen cloacaal contact. Om 12.55 uur verscheen een tweede adulte vrouwtje (sekse op basis van postuur en brede borstband), dat rechtstreeks naar het paar vloog. Het gepaarde vrouwtje vloog onmiddellijk op en speerde op de indringster af met luide fluittonen. Gedrieën vlogen ze laag naar het westen weg. Om 14.00 uur traceerde ik het gekleurringde vrouwtje op één van haar vaste zitposten langs de Kottertocht, 1200 m verderop.

Op 4 juli vloog een adulte Visarend om 5.20 uur laag vanuit het moeras via de Beemdlanden naar het hoogspanningstracé langs de A6. Op de harde wind zeilde de vogel langs de leiding, en landde kort in een hoogspanningsmast op de bovenste traverse. Een paartje zwarte kraai pestte de vogel weg. Vier masten verderop ging de

vogel op de harde wind ongeveer 1-2 m boven een kraaiennest hangen met neerwaarts gerichte kop. Dit duurde een krappe minuut; ook hier alarmeerden twee zwarte kraaien. Om 5.55 uur dook opeens een tweede adult op. Tezamen zweefden de vogels tot 6.10 uur langs de masten, om ten slotte hoogte te verliezen en te verdwijnen ter hoogte van de Lage Vaart. 's Middags om 14.40 uur zat het adulte mannetje op zijn vaste post langs de kade ter hoogte van EZ20. De metalen ring met lip aan zijn linkerpoot was goed te zien. Nadat de vogel door mijn toedoen was opgevlogen, keerde hij bij herhaling laag terug naar de betreffende pluk wilgen, daarbij zacht "pieuw-pieuw" roepend en laag boven me hangend en gericht naar mij kijkend. Dit duurde bijna tien minuten, totdat hij wegzeilde richting moeras. Op twee plaatsen in zijn vleugels waren ruihiaten zichtbaar, namelijk de vierde grote slagpen rechts en rond armpen 12/13 rechts.
Op 5 juli zat het adulte vrouwtje om 9.47 uur op dezelfde plek als het mannetje op 4 juli. Deze pluk dode, halfdode en levende wilgen langs één van de tochten verschafte een goed zicht over de kavels EZ20-21. Om 10.00 uur brak ze enorme tak uit de kruin van één van de dode wilgen (3-4x lichaamslengte), waarmee ze moeizaam door de kruinen sleurde. Pogingen tot landen met de tak mislukten. Kort daarop was ze gedwongen de tak te laten vallen. Van 10.07-10.32 uur zat ze op een prominente uitkijkpost om zich heen te kijken en te poetsen. Vervolgens vloog ze op, en volgde ze traag de tocht naar het noordwesten (het moeras in), ogenschijnlijk op zoek naar vissen gezien de korte bidseries die ze herhaaldelijk inlaste.

Het nest

Bovenstaande waarnemingen bleken achteraf bezien de inleiding tot de werkelijke nestbouw, zij het op een andere plek dan waar tot nu toe pogingen waren ondernomen. Op 16 juli ontdekte Teun Koops namelijk dat een paartje Visarend bezig was een vlonder in de top van een dode wilg te verankeren. De vogels waren druk in de weer om de vlonder te verstevigen. De wilgen in de Oostvaardersplassen lenen zich niet bijster goed voor nestbouw door Visarenden, omdat de takken vrijwel rechtstandig de lucht ingroeien, smal gevorkt zijn in de kruin en gemakkelijk afbreken (vooral indien dood). De enorme bouwsels van Visarenden vergen echter een stevige mik in de top van een boom, of anders een stevige afgeplatte kruin. Het ontbreken van breed uitstoelende mikken was precies de reden dat de Visarenden zoveel moeite hadden om een vlonder te fabriceren. Niettemin was dat op 16 juli gelukt, blijkens de takkenberg onder de nestboom echter niet zonder talloze vergeefse pogingen. De binding van beide vogels met deze locatie bleek in de daaropvolgende dagen groot. Op 23 juli was het nest nog steeds een grotendeels doorzichtig vlonder, maar de contouren werden wel zichtbaar. Om 8.00 uur waren de oudervogels ter plaatse. Op 25 juli zat er een oudervogel op het nest. De omvang van het nest werd op 40-50 cm breedte geschat (Foto 2). Onder de nestboom lag een grote takkenhoop, een herinnering aan de vele takken die geen grip hadden gevonden in de vork tijdens de initiële nestbouw. De lengtes waren als volgt: 113 takken tot 30 cm lang, 50 takken van 31-50 cm lengte en 27 takken van 70-100 cm lengte. Een deel van het nest hing nog vervaarlijk scheef en los, maar het fundament leek van voldoende kwaliteit om stand te houden (Foto 3).

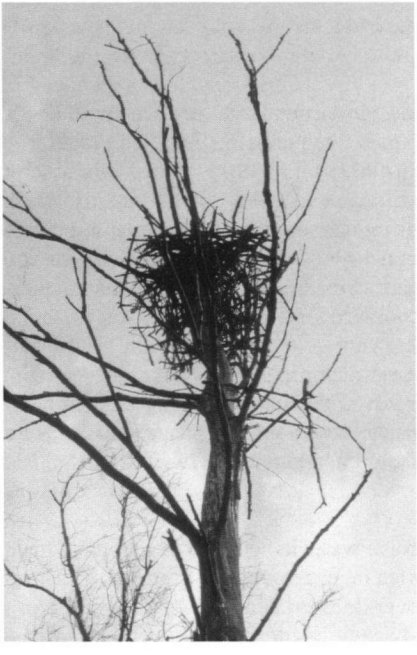

Figuur 2. Visarendnest in dode wilg na *c.* tien dagen bouwen, Oostvaardersplassen, 25 juli 2002 (Frank de Roder). Het nest is nog steeds doorschijnend, met rondom loshangende takken die geen greep vonden in de vork. *Osprey nest after c. 10 days of building, still largely translucent Oostvaardersplassen, 25 July 2002.*

Figuur 3. Het visarendnest in zijn omgeving, Oostvaardersplassen, 25 juli 2002; zelfs van afstand is de losse structuur van de beginbouw goed te zien (Frank de Roder). *Setting of the Osprey nest in the Oostvaardersplassen, 25 July 2002; notice loose structure, even noticeable from a distance.*

In de daaropvolgende maand bleven de vogels aan het nest werken. Deze activiteiten werden van een afstand gevolgd, om de vogels niet onnodig te verontrusten. Een controle op 30 augustus, bij afwezigheid van het paar (elders in het gebied aanwezig), werd het nest opnieuw nader bekeken. Het was toen fors uitgebouwd, en had al duidelijk de contouren van een karakteristiek visarendennest aangenomen (Foto 4-5): een forse diepe bak in de kruin van een dode wilg (10.5 m hoog). Naar schatting was de omvang 120x130 cm, met een hoogte van ongeveer 70 cm (zie ook pagina 194). Bij de storm van 27 oktober 2002 is het grotendeels uitgewaaid.

Het vertrek

Het preciese vertrek van het paar werd niet vastgesteld; in de week van 15-21 september werden de Visarenden voor het laatst door personeel van Staatsbosbeheer waargenomen.

Discussie

Spontane vestiging versus manipulatie

Gezien de positieve ontwikkeling in Duitsland (groei met 2.5% per jaar in 1970-80, 6% jaarlijks in 1980-90; van 70 paren in 1975 naar 346 paren in 1998; Schmidt 2001), Denemarken (een succesvol paar in 1994 en 1996; Grell 1998), Frankrijk (eerste nest in 1984, 15 paren in 2000, 114 uitgevlogen jongen in 1985-2000; Pratz 2001) en Schotland-Engeland (van 1 paar in de jaren vijftig naar minimaal 130 paren in 1998 in Schotland, met herintroductie in Engeland vanaf 1996; Dennis & Dixon 2001) lag een vestiging in Nederland op termijn voor de hand. Ongeduldige beheerders van natuurgebieden begonnen alvast wat kunstnesten te bouwen, onder meer in de Oostvaardersplassen (voor zover bekend nooit belangstelling voor getoond), Biesbosch, Oud-Naarden en Naardermeer (de Jonge 2000). Het visarendenpaar in de Oostvaardersplassen liet mooi zien wat enig geduld vermag. Voor zover bekend hebben Visarenden nooit interesse getoond voor het kunstnest in de aalscholverkolonie; in plaats daarvan werd het gebruikt door nijlgans *Alopochen aegyptiacus* en holenduif *Columba oenas*.

Nestplaatskeuze

Tegen de verwachting in werd het nest niet boven water in het moeras gebouwd, maar in de droge randzone van de Oostvaardersplassen op *c.* 2 km afstand van het dichtstbijzijnde open water. De literatuur is duidelijk over de voorkeur van Visarenden om in - veelal dode- bomen boven water te nestelen. Niettemin zijn nesten boven land geenszins zeldzaam, zolang er maar open water binnen 4-5 km afstand aanwezig is (Poole 1989). De pogingen tot nestbouw in juli waren inderdaad allemaal op zulke traditionele plekken: plukken oude wilg in het binnenkaadse gedeelte van de Oostvaardersplassen. De uiteindelijke keuze voor een dode wilg in de droge randzone was een verrassing (Figuur 4). De reden ervoor weten we uiteraard niet. Misschien is het aantal bomen geschikt voor bouw van een fors nest niet erg groot. De mislukte nestelpogingen in het moeras zouden daar een aanwijzing voor kunnen zijn, al moet gezegd dat op één km van het uiteindelijke nest een deels vitaal wilgenbos in het moeras eveneens een geschikte nestplaats had kunnen opleveren. Evenmin weten we iets van interactie tussen Visarend en Havik *Accipiter gentilis*; die laatste broedde in 2000 met zes paren in het moeras en met vier paren in de randzone, telkens in oudere wilgen in kleine bosjes (Kolen *et al.* 2001). Het aantal havikparen was in de randzone in 2002 echter gedaald tot slechts twee, op resp. 3.1 en 5.2 km afstand van het visarendennest (Bijlsma 2002). Voor Visarend geschikte plekken in het moeras zijn bezet door Haviken of kenden een haviksnest op korte afstand ervan. Haviken zijn ferme jongens met een agressieve instelling ten opzichte van roofvogels in de buurt van hun nest. Hoewel er geen interspecifieke agressie werd waargenomen tussen beide soorten, kan het wel een rol hebben gespeeld bij de vestiging van de Visarend in de droge randzone.

De interesse die de Visarenden op 4 juli aan de dag legden voor de hoogspanningsmasten langs de Lage Vaart is iets om in de smiezen te houden. Nestelen op dergelijke masten komt veel voor in Duitsland; het broedsucces van zulke paren is ook beter dan die in bomen broeden (Meyburg *et al.* 1996).

Figuur 4. Nest en nestbosje van Visarend in de Oostvaardersplassen, 30 augustus 2002; let op aanmerkelijk forsere formaat van het nest vergeleken met 25 juli, de plaatsing in de top van een dode wilg en vrije af- en aanvliegmogelijkheden (Frank de Roder). *Nest and nest surroundings of the Osprey pair in the Oostvaardersplassen, 30 August 2002; notice much bigger nest size than on 25 July, characteristic setting on top of a dead willow, and easy access for Ospreys in flight.*

Timing van de nestbouw

De uiteindelijke start van de nestbouw in juli is op zich niet ongebruikelijk. Normaliter beginnen Visarenden kort na aankomst met de bouw, of knappen ze een bestaand visarendennest op. In de loop van de broedcyclus wordt het dan verder uitgebouwd. Nazomerbouwsels staan beschreven als "frustratie-nesten", een slecht gekozen term die niets met de psychologische gesteldheid van de vogels van doen heeft maar slaat op nestbouw na een mislukt broedsel eerder datzelfde jaar (Henny 1988). Dit komt overeen met de bevindingen in Schotland, waar laat in het broedseizoen scharminkelige vlonders werden gebouwd in de vestigingsfase en na mislukking van een eerdere broedpoging (Brown & Waterston 1962). Glutz von Blotzheim *et al.* (1971) traceerden eveneens enkele zomergevallen van nestbouw in de ornithologische literatuur, waaronder een nieuw nest in een naburige boom na het uitvliegen van de jongen eind juli. De meeste van deze meldingen zijn niet te vergelijken met die in de Oostvaardersplassen, waar immers geen sprake was van een mislukt broedsel. Mogelijk wijst het OVP-geval op een eerste poging van een nieuw- gevormd, onervaren of net volwassen geworden paar. Het broedsucces van jonge rekruten kan aanmerkelijk worden verbeterd door het aanbieden van veilige kunstnesten (Poole 1989a).

Ontwikkelingen in de nabije toekomst

Hoe de verdere ontwikkeling zal zijn, valt te bezien. De ervaringen in Denemarken, Schotland (Brown & Waterston 1962, Brown 1979), Duitsland (Ruhle 1995, Auerswald 1995), Frankrijk (Pratz 2001) en Verenigde Staten (Bird *et al.* 1983, Martell *et al.* 2002) leren dat het na vestiging soms jaren kan duren voordat er jongen worden geproduceerd en de populatie een groeistuip krijgt. Vaak lag hier ook nog substantiële menselijke hulp aan ten grondslag, zoals herintroducties, translocaties, actieve nestbescherming en plaatsing van kunsthorsten (Bird *et al.* 1983, Cade 2000, Dennis & Dixon 2001). Van Visarenden is bovendien bekend dat de eerste nestelpogingen weinig productief zijn in termen van jongen. In eerste instantie blijft vestiging vaak steken in de bouw van wat de Schotten embryo-nesten noemen (Brown 1979), bouwseltjes van geringe omvang die niet voor de eileg worden gebruikt. Elders wordt dan het eigenlijke nest gebouwd. Het nest in de Oostvaardersplassen was in augustus het stadium van embryonaal nest echter ruimschoots gepasseerd, wat overigens niet automatisch betekent dat het in 2003 gebruikt zal worden als nest om eieren in te leggen. Waarschijnlijker is het dat eerst enkele jaren passeren waarin überhaupt geen eieren worden gelegd. Normaliter wordt daar pas op latere leeftijd (op zijn vroegst 3-4 jaar oud, vaak echter ouder) mee begonnen. Hoe jonger voor het eerst wordt gebroed, hoe meer jongen uiteindelijk gedurende een visarendleven worden geproduceerd. De jongen van de vroege starters zijn bovendien in hun latere leven ook nog eens succesvoller als broedvogel dan jongen van late starters (Postupalsky 1989, Poole 1989a). In dit verband is het erg spijtig dat het ons niet lukte de ringen van het OVP-paartje af te lezen. Dat zou waardevolle informatie hebben opgeleverd over herkomst en leeftijd. Tevens had het ons een idee gegeven van wat ons de komende jaren staat te wachten. Nu blijft dat ongewis, wat overigens ook weer zijn aantrekkelijke kanten heeft.

Goede documentatie gewenst

Voor zover ons bekend, is dit het eerste geval van nestbouw door een Visarend in Nederland ooit. Er zijn geen betrouwbare meldingen van broedgevallen uit de twintigste eeuw bekend, net zo min als uit de periode daarvoor. In het laatste decennium van de twintigste eeuw deden weliswaar jaarlijks geruchten de ronde over nestbouw, nestbezetting of broedgevallen door Visarenden, maar al deze gevallen bleken bij navraag te berusten op vage praat, verkeerde interpretaties van halfbakken observaties of foutieve identificaties, dan wel ontbrak elke vorm van documentatie. Het onderhavige geval kan het best worden omschreven als een bezet, zelfgebouwd nest zonder eileg. De activiteiten van het paar vielen binnen het patroon dat zich al zeker vijf jaar daarvoor in de Oostvaardersplassen begon af te tekenen (Bijlsma 1997), namelijk langdurig pleisteren in het voorjaar onder gebruikmaking van vaste zitposten, frequente interacties tussen Visarenden (niet altijd duidelijk of dat agressief bedoeld was of betrekking had op paarvorming) en toenemende vocale activiteiten. Helaas weten we niet of het daarbij telkens om dezelfde vogels ging. Langlevende vogels als Visarenden 'nemen de tijd' om nieuwe broedgebieden te koloniseren, een ontwikkeling die zich momenteel op meerdere plaatsen in Nederland lijkt af te spelen.

Figuur 5. Zicht op het visarendennest van beneden af, Oostvaardersplassen, 30 augustus 2002 (Frank de Roder). *View of the Osprey nest from below, Oostvaardersplassen, 30 August 2002.*

Summary: Nest-building Ospreys *Pandion haliaetus* in the Oostvaardersplassen in late summer 2002: start of the colonisation of The Netherlands?

Breeding of Ospreys has never been documented in The Netherlands; it is a regular passage migrant in mainly April-May and August-September. In the wake of expanding populations in Europe, however, the time schedule of Ospreys in The Netherlands started to change. In the 1990s, the birds showed a tendency to advance their arrival dates at favourite staging sites in autumn, and to stay there for longer periods. Interestingly, the number of summering Ospreys also started to increase (Bijlsma *et al.* 2001).

The Oostvaardersplassen, a large marsh (5600 ha) in Flevoland in the central Netherlands, has always held an attraction to Ospreys. The shallow waters with high fish populations (especially Carp *Cyprinus carpio*) provide excellent hunting opportunities, partly dead and dying willow thickets are used as resting and plucking posts and the public is not allowed to enter the major part of the area. Staging Ospreys in spring have been known for a long time, always using the same sites for resting. This pattern was also observed during breeding bird surveys in April-July 2002, but with some interesting novelties though. The first birds were observed in late April (but may have arrived earlier), making use of the traditional sites. From May onwards, it became evident that pair formation had taken place, the adult male closely following the adult female wherever she went. Both birds were ringed, the male with a locked metal ring on the left leg, the female with a yellowish colour ring (no code discernable with a Leitz 10x40 from a distance of 75 m) on the right leg; her left leg was not seen well enough to notice a ring. During June and early July both birds were visiting several potential nesting sites in the marsh. The female was particularly adept in breaking dead branches from standing willows with her talons. When successful, she laboriously dragged the dangling branches through the canopy of dead willows *Salix* sp., apparently testing the suitability of crowns and forks for the groundwork of a nest. The branches had estimated lengths of 0.5-1.2 m, none of which was taken from the ground. All these activities were closely watched by the male. When approached, the birds became quite vocal and encircled the observer closely. The approach of another female also elicited strong vocalisations, and an aggressive chase by the resident female. A copulation without cloacal contact was witnessed on 3 July.

On 16 July, both adults were attending the groundwork of a nest in the top of a dead willow, building presumably having started only recently. Underneath the nest, the ground was littered with sticks that had dropped from the fork. By 23 July, the nest was still a rather flimsy structure. On 25 July, the partly drooping nest had reached a size of 40-50 cm in diameter. Fallen sticks underneath the nesting tree had sizes of up to 30 cm (n=113), 31-50 cm (n=50) and 70-100 cm (n=27). Building was continued intermittently for another month, the nest finally reaching a size of 120x130 cm and a depth of *c.* 70 cm (30 August). It was built in the very top of a dead willow at a height of 10.5 m, from which a commanding view of the surroundings was possible. Surprisingly, the willow thicket in which the nest was situated was growing on dry

ground, some 2 km away from the nearest open water. Presumably, trees suitable for Osprey nesting are scarce in the Oostvaardersplassen, especially because older trees (willows only) are mostly dying or dead. Saplings are mostly grazed by the large numbers of heck cattle, konik horses and red deer before having a chance to mature. Moreover, full-grown willow copses in the marsh are already occupied by nesting Northern Goshawks *Accipiter gentilis*, a raptor noted for its aggressiveness towards other raptors near the nest (although aggressive interactions between both species were not recorded; 6 Goshawk pairs on 3600 ha of wetland were recorded in 2000). On the other hand, Goshawks declined in the dry part of the Oostvaardersplassen, with only two pairs left on 2000 ha by 2002 (3.1 and 5.2 km away from the Osprey nest). The pair departed from the Oostvaardersplassen in the week of 15-21 September.

Dank

Onze dank gaat uit naar de medewerkers van de beheerseenheid Oostvaardersplassen (Staatsbosbeheer Flevoland-Overijssel): Teun Koops, Leo Smits, Ger Klijnstra, Jan Griekspoor en Hans Breeveld. De kartering door Rob Bijlsma vond plaats namens Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, in opdracht van Staatsbosbeheer.

Literatuur

Auerswald J. 1995. Zur Rückkehr des Fischadlers *Pandion haliaetus* als Brutvogel nach Thüringen.Vogelwelt 116: 191-192.

Beemster N. 1997. Dynamisch waterpeil in de Oostvaardersplassen, effecten op broedvogels in relatie tot vegetatieontwikkeling. Flevobericht 400. Rijkswaterstaat, Directie IJsselmeergebied, Lelystad.

Beemster N. 2002. Het regenmodel in de Oostvaardersplassen: voldoende dynamiek in waterpeil voor een diverse en stabiele broedvogelbevolking. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.

Bijlsma R.G. 1998. Broedvogels van de buitendijkse Oostvaardersplassen: Een kartering in 1997. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.

Bijlsma R.G. 2002. Broedvogels van de buitendijkse Oostvaardersplassen: Een kartering in 2002 vergeleken met die in 1997. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.

Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland. (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem, Utrecht.

Bird D.M., Seymour N.R. & Gerrard J.M. (eds.) 1983. Biology and management of Bald Eagles and Ospreys. Harpell Press, Ste. Anne de Bellevue, Quebec.

Brown P. 1979. The Scottish Ospreys: From extinction to survival. Book Club Associates, London.

Brown P. & Waterston G. 1962. The return of the Osprey. Collins, London.

Cade T.J. 2000. Progress in translocation of diurnal raptors. *In*: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds), Raptors at risk: 343-372. WWGBP, Berlin.

Dennis R. & Dixon 2001. The experimental reintroduction of Ospreys *Pandion haliaetus* from Scotland to England. Vogelwelt 122: 147-154.

Dobben W.H. van 1995. De Oostvaardersplassen: de voorgeschiedenis van een vogelparadijs. Limosa 68: 169-172.

Eerden M.R. van, Vulink T.J., Polman G.K.R., Drost H.J., Lenselink G. & Oosterberg W. 1995. Oostvaardersplassen: 25 jaar pionieren op weke bodem. Landschap 4: 23-29.

Ferguson-Lees J. & Christie D.A. 2001. Raptors of the world. Christopher Helm, London.
Glutz von Blotzheim U.N., Bauer K.M. & Bezzel E. 1971. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 4. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
Grell M.B. 1998. Fuglenes Danmark. Gads Forlag, København.
Henny C.J. Osprey *Pandion haliaetus*. *In*: Palmer R.S. (ed.), Handbook of North American Birds. Volume 4: 73-101. Yale University Press, New Haven.
Jans L. & Drost H.J. 1995. De Oostvaardersplassen: 25 jaar vegetatie-onderzoek. Flevobericht 382. Rijkswaterstaat, Directie IJsselmeergebied, Lelystad.
Jonge M. de 2000. Kunstnesten van Visarenden *Pandion haliaetus* in Nederland. De Takkeling 8: 134-135.
Kolen M., Cornelissen P., Beemster N., Altenburg W., van der Heide Y. & Platteeuw M. 2001. Vegetatie, begrazing en vogels in een zoetwatermoeras. Monitoringsprogramma Oostvaardersplassen 1999/2000. RIZA werkdocument 2001.153X. Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling, Rijkswaterstaat, Lelystad.
Martell M.S., Englund J.V. & Tordoff H.B. 2002. An urban Osprey population established by translocation. J. Raptor Res. 36: 91-96.
Meyburg B.-U., Manovsky O. & Meyburg C. 1996. The Osprey in Germany: its adaptation to environments altered by man. *In*: Bird DM., Varland D.E. & Negro J.J. (eds.), Raptors in human landscapes: Adapatations to built and cultivated environments: 125-135. Academic Press, London.
Meyburg B.-U. & Schmidt D. 2001. Fischadler. *In*: Kostrzewa A. & Speer (eds.), Greifvögel in Deutschland: Bestand, Situation, Schutz: 71-76. Aula-Verlag, Wiebelsheim.
Muller J. 1991. Visonderzoek in de Oostvaardersplassen 1969-1989. Intern rapport 1991-4Liw. Directie Flevoland, Rijkswaterstaat, Lelystad.
Nie H.W. de 1996. Atlas van de Nederlandse zoetwatervissen. Media Publishing, Doetinchem.
Poole A.F. 1989. Ospreys: A natural and unnatural history. Cambridge University Press, Cambridge.
Poole A.F. 1989a. Regulation of Osprey *Pandion haliaetus* populations: the role of nest site availability. *In*: Meyburg B.-U. & Chancellor R.D. (eds), Raptors in the modern world: 227-234. WWGBP, Berlin.
Pratz J.-L. 2002. Suivi de 15 années et évolution de la population de Balbuzards pêcheurs *Pandion haliaetus* en région centre: potentialités de developpement. Alauda 70: 83-91.
Ruhle D. 1995. Bestandsentwicklung und Schutz des Fischadlers *Pandion haliaetus* in der Niederlausitz, Brandenburg. Vogelwelt 116: 187-190.
Saurola P. 1995. Finnish Ospreys *Pandion haliaetus* in 1971-1994. Vogelwelt 116: 199-204.
Saurola P. & Sablevicius B. 1997. *Pandion haliaetus* Osprey. *In*: Hagemeijer W.J.M. & Blair M.J. (eds.), The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and abundance: 176-177. Poyser, London.
Schmidt D. 2001. Die Bestandsentwicklung des Fischadlers *Pandion haliaetus* in Deutschland im ausgehenden 20. Jahrhundert. Vogelwelt 122: 117-128.
Vulink J.T. 2001. Hungry herds: Management of temperate lowland wetlands by grazing. Van Land tot Zee 66. Directie IJsselmeergebied, Ministierie van Verkeer en Waterstaat, Lelystad.

Adressen:
RGB: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse
FEdR: Staatsbosbeheer, Postbus 716, 8000 AS Zwolle.